

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

В. В. Черней

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ
ТА КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ
ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ У СФЕРІ
ДІЯЛЬНОСТІ НЕБАНКІВСЬКИХ
ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ
В УКРАЇНІ

МОНОГРАФІЯ

Видавництво
«Центр учбової літератури»
Київ – 2014

УДК 343.851
ББК Х628.4
Ч 49

*Рекомендовано до друку
вченою радою Національної академії внутрішніх справ
(протокол № 2 від 25 лютого 2014 р.)*

Рецензенти:

Литвинов Олексій Миколайович – доктор юридичних наук, професор, начальник кафедри кримінального права та кримінології Харківського національного університету внутрішніх справ;

Осадчий Володимир Іванович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права Національної академії прокуратури України.

Черней Володимир Васильович

Ч 49 Кримінально-правові та кримінологічні засади запобігання злочинам у сфері діяльності небанківських фінансових установ в Україні: [текст] монографія / В. В. Черней. – Київ: Центр учбової літератури, 2014. – 456 с.

ISBN 978-611-01-0623-8

На підставі аналізу широкого кола наукових джерел, законодавства, а також матеріалів соціологічних досліджень у монографії проведено комплексний аналіз проблем запобігання злочинам у сфері діяльності небанківських фінансових установ в Україні. Зокрема, на основі законодавства, результатів узагальнення судової та правоохоронної практики, наукових джерел і зарубіжного досвіду надано кримінально-правову характеристику та розроблено науковообґрунтовані засади запобігання злочинам у сфері діяльності небанківських фінансових установ.

Праця може бути корисною для науковців, викладачів, аспірантів і студентів вищих навчальних закладів юридичного профілю, практичних працівників правоохоронних органів, суддів та всіх, хто зацікавлений у протидії фінансовій злочинності.

УДК 343.851
ББК Х628.4

ISBN 978-611-01-0623-8

© Національна академія внутрішніх справ, 2014.
© Черней В. В., 2014.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ РИНКУ НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ.	11
1.1. Суспільні відносини у сфері діяльності небанківських фінансових установ, як об'єкт кримінально-правової охорони.	11
1.2. Кримінально-правова характеристика злочинів у сфері діяльності небанківських фінансових установ в Україні . . .	48
1.3. Зарубіжний досвід кримінально-правової охорони су- спільних відносин у сфері діяльності небанківських фінансових установ	94
<i>Висновки до розділу 1</i>	<i>115</i>
РОЗДІЛ 2. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ В УКРАЇНІ.	118
2.1. Стан, структура і динаміка злочинності у сфері діяльнос- ті небанківських фінансових установ в Україні	118
2.2. Детермінанти, що впливають на злочинність у сфері діяльності небанківських фінансових установ в Україні . . .	144
2.3. Характеристика осіб, які вчиняють злочини у сфері дія- льності небанківських фінансових установ	162
2.4. Характеристика жертв злочинів у сфері діяльності неба- нківських фінансових установ, її роль в механізмі злоч- чинної поведінки	182
<i>Висновки до розділу 2</i>	<i>197</i>
РОЗДІЛ 3. ЗАПОБІГАННЯ ОКРЕМИМ ВИДАМ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ДІЯЛЬНОСТІ НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ В УКРАЇНІ	199
3.1. Запобігання злочинам у сфері страхування.	199
3.2. Запобігання злочинам у сфері діяльності кредитних спілок.	225

3.3. Запобігання злочинам у сфері інвестиційної діяльності . . .	246
3.4. Запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, з використанням небанківських фінансових установ	288
<i>Висновки до розділу 3</i>	<i>314</i>
РОЗДІЛ 4. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ НА РИНКУ НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ	317
4.1. Правові засади забезпечення безпеки на ринку небанківських фінансових послуг в Україні	317
4.2. Організаційні засади забезпечення безпеки на ринку небанківських фінансових послуг в Україні	332
4.3. Взаємодія правоохоронних органів України у розкритті та розслідуванні злочинів на ринку небанківських фінансових послуг	344
4.4. Оцінка ефективності та шляхи удосконалення заходів запобігання злочинам у сфері діяльності небанківських фінансових установ в Україні.	358
<i>Висновки до розділу 4</i>	<i>390</i>
ВИСНОВКИ	393
ДОДАТКИ	401

ВСТУП

Конституція України не тільки визначила нашу державу суверенною і незалежною, а закріпила основні правові засади її подальшого економічного розвитку. Спосіб функціонування економічної системи суспільства, в першу чергу, відносини власності, закріплені в Конституції, є головними системоутворюючими засадами для всіх вартісних категорій, у тому числі кредиту. Невідкладні проблеми української економіки на етапі переходу до ринкових умов господарювання обумовили пошук нових методів і правових засобів організації товарно-грошового обміну, що відповідають вимогам світових стандартів. Основою реформування господарського механізму є перехід до переважно економічних методів його регулювання, переведення економічної системи на інтенсивний шлях розвитку. Успішне вирішення поставленої задачі в значній мірі залежить від послідовного використання закономірностей товарно-грошового обміну і корисних властивостей приватно-правових механізмів.

Соціально-економічний розвиток держави обумовлює потребу забезпечення безпеки на ринку фінансових послуг. Особливу увагу слід приділяти захисту приватних інвесторів, оскільки пересічні громадяни здебільшого мають незначний досвід вкладання своїх коштів та обмежені можливості щодо відновлення порушених прав. Загостренню криміногенної ситуації на фінансовому ринку незалежної України сприяли економічні диспропорції на старті ринкових реформ, послаблення системи державного регулювання і контролю, недосконалість правової бази та інші об'єктивні чинники. У поєднанні з утратою довіри населення до інститутів держави — це створило передумови для поширення нового способу шахрайства, учиненого способом фінансової піраміди під прикриттям трастових компаній, інвестиційних фондів та інших комерційних організацій.

Небанківські фінансові установи як окрема ланка кредитної системи почали формуватися у середині XIX століття, хоча, безперечно, операції, які є характерними для них, здійснювалися торговцями, лихварями, фінансовими і банківськими установами й раніше.

Соціально-економічний розвиток держави обумовлює потребу забезпечення безпеки на ринку фінансових послуг. Особливу увагу слід приділяти захисту приватних інвесторів, оскільки пересічні громадяни здебільшого мають незначний досвід вкладання своїх коштів та обме-

жені можливості щодо відновлення порушених прав. Загостренню криміногенної ситуації на фінансовому ринку незалежної України сприяли економічні диспропорції на старті ринкових реформ, послаблення системи державного регулювання і контролю, недосконалість правової бази та інші об'єктивні чинники. У поєднанні з утратою довір'я населення до інститутів держави це створило передумови для поширення нових видів злочинності, зокрема: шахрайства, учиненого способом фінансової піраміди під прикриттям трастових компаній, інвестиційних фондів; злочинів, пов'язаних із залученням коштів громадян на будівництво об'єктів нерухомості; злочинів, що вчиняються на ринку фінансових послуг при провадженні діяльності недержавними пенсійними фондами.

Органи внутрішніх справ вживають заходи з декриміналізації сфери небанківського кредитування. З початку 2013 року до Єдиного реєстру досудових розслідувань 166 кримінальних правопорушень, за якими викрито 603 злочини (протягом 2012 року — 443 злочини). Пред'явлено обвинувачення 77 службовим особам кредитних спілок, які, зловживаючи службовим становищем, здійснили розкрадання коштів спілок або оформили фіктивні договори про отримання кредитів на підставних осіб, які в подальшому привласнили. На цей час розслідується 103 кримінальні провадження, по яких визнано потерпілими понад 8,5 тис. осіб.

Під час розслідування цьогорічних кримінальних проваджень пред'явлено обвинувачення 100 особам (у 2012 році 101 особі), у тому числі 77 (52) службовим особам та 23 (49) фізичним особам, які отримали незначні суми кредитів із використанням фіктивних документів. Тобто цього року спостерігається тенденція до зростання кількості викритих підрозділами ДСБЕЗ МВС України злочинів, що вчиняють службові особи небанківських фінансово-кредитних установ — у минулому році 51,5 % від кількості пред'явлених обвинувачень, а цього року — 77 %.

Протягом 2012 року закінчено розслідування та направлено до суду 63 кримінальні справи, з яких 51 — стосовно службових осіб небанківських фінансово-кредитних установ та 12 — стосовно фізичних осіб, що отримали кредити. Торік до суду спрямовано 25 кримінальних справ по 23 з яких обвинуваченими є службові особи спілок, а троє — фізичні особи. Найбільшу кількість таких справ спрямували до суду працівники БЕЗ Закарпатської (8 справ) Луганської (7 справ), Миколаївської та Одеської (по 6 справ) областей, Волинська та Сумська області по 4 справи.

У результаті проведення слідчо-оперативних заходів до 16 осіб застосовано запобіжний захід у вигляді арешту (АР Крим, м. Київ, Донецька, Тернопільська, Одеська, Полтавська, Львівська, Рівненська, Хме-

льницька та Харківська області), до 28 осіб — у вигляді підписки про невинізд [1].

Протягом цього року до суду планується спрямувати понад 60 кримінальних проваджень, з яких 112 — стосовно службових осіб небанківських фінансово-кредитних установ.

Спричинені сукупні збитки у цих справах становили понад 5 млрд грн, з яких відшкодовано не більше 25,0 %. Злочинність у сфері діяльності небанківських фінансових установ носить організований характер, що відрізняється високим професіоналізмом злочинців, маскування ними своєї діяльності за допомогою відомих світових брендів і суб'єктів господарювання з офшорним статусом, використання сучасних інформаційних технологій, спеціальних прийомів психологічного впливу, а також корупційної підтримки з боку зацікавлених чиновників усіх рівнів.

У діяльності організованих злочинних угруповань даного типу визначають такі особливості: прихований характер фінансово-господарських зв'язків між суб'єктами господарювання, що включені до складу об'єднання; зовнішні ознаки законності окремих операцій; швидка адаптація до нових методів роботи правоохоронних органів; використання корупційних зв'язків, а також залучення до співпраці фахівців правоохоронної сфери як консультантів чи штатних працівників. Для організованої злочинності цей вплив професійних кадрів з досвідом роботи у сфері оперативно-розшукової та слідчої роботи визначив стрімкий перехід на якісно вищий щабель розвитку. Злочинні групи стали спроможні в окремих випадках «переграти» правоохоронні органи, проводити власні розвідувальні й контррозвідувальні операції, застосовувати спеціальні технічні засоби, оперувати інформацією зі спеціальних обліків.

Отже, перед правоохоронними органами постають нові завдання щодо визначення стратегічних напрямів посилення рівня діяльності, пошуку нових підходів до боротьби з організованою економічною злочинністю, які б відповідали реаліям та враховували тенденції розвитку суспільства й держави. У цьому контексті важливим кроком є концептуалізація наукових ідей і підходів до створення якісно нового механізму запобігання злочинам у сфері діяльності небанківських фінансово-кредитних установ в Україні, виявлення та аналізу його складових, удосконалення відповідного регулятивного законодавства та правозастосовної практики. Належно сформульовані ці наукові положення матимуть серйозний синергетичний потенціал за умов їх врахування під час розроблення загальнодержавних і регіональних програм забезпечення економічної безпеки та боротьби зі злочинністю.

¹ КПК України 1960 р.

Фінансова криза негативно вплинула на фінансовий сектор України в цілому, і небанківські фінансові установи, зокрема. Дані процеси знайшли своє відображення в наукових публікаціях, але вони переважно стосуються однієї сфери — банківської системи, діяльності окремих фінансово-кредитних установ.

Для розв'язання складної проблеми запобігання злочинам у сфері діяльності небанківських фінансово-кредитних установ в Україні важливе значення мають наукові розробки вітчизняних і зарубіжних вчених. Варто згадати дорадянських науковців, котрі займалися дослідженням означеної теми. Їхні праці стосувались окремих практичних аспектів проблеми. Як правило, це коментарі до окремих нормативних актів чи зразкових статутів кредитних спілок. Такими є роботи Ю. Александровського, Н. Доброхотова, В. Країнського, К. Кекуатова, В. Максимова, Н. Осипона у Російській імперії; А. Гаврилка, К. Коберського, М. Корчинського у Польській республіці, а також К. Левицького, М. Новаковського, Ф. Стефчика в Австро-Угорщині.

Зазначимо, що майже всі вказані автори були практичними діячами кредитної кооперації або службовцями державних контролюючих органів, а не академічними науковцями, тому справді теоретичних, фундаментальних розробок майже не проводилося.

Кримінально-правові та кримінологічні аспекти вчинення злочинів у сфері економіки висвітлювались у роботах провідних вітчизняних вчених-юристів та науковців країн СНД, зокрема Ю. В. Александрова, П. П. Андрушко, О. М. Бандурки, Ю. В. Бауліна, А. І. Берлача, І. Г. Богатирьова, П. А. Вороб'я, В. О. Глушкова, Н. О. Гуторової, І. М. Даньшина, Н. П. Дригваля, О. О. Дудорова, О. М. Джужі, А. П. Закалюка, О. Г. Кальмана, М. І. Камлика, І. І. Карпеця, Я. Ю. Кондратьєва, М. Й. Коржанського, О. Є. Користіна, О. М. Костенка, Н. Ф. Кузнецової, О. М. Литвинова, П. С. Матишевського, Г. А. Матусовського, М. І. Мельника, П. П. Михайленка, А. А. Музики, В. О. Навроцького, Ю. В. Опалинського, В. І. Осадчого, В. М. Поповича, В. В. Сташиса, В. Я. Тація, В. П. Тихого, А. М. Трайніна, І. К. Туркевич, С. С. Чернявського, А. І. Чубенка, В. І. Шакуна, Ю. С. Шемшученка, А. М. Яковлева, С. С. Яценка.

Водночас, незважаючи на напрацювання вітчизняних і зарубіжних вчених, комплексного кримінологічного дослідження проблем запобігання злочинам у сфері діяльності небанківських фінансових установ не проводилось. Це є відправною точкою для розв'язання потреб практики, визначення пріоритетів у науково-дослідній роботі, а також забезпечення спеціалізації підготовки фахівців відповідного профілю.

Тож у цій роботі ми спробували комплексно розглянути чотири блоки проблем: по-перше, визначити концептуальні засади кримінально-правової охорони ринку небанківських фінансових послуг в Україні

у контексті міжнародно-правових стандартів; по-друге, надати кримінологічну характеристику злочинності у сфері діяльності небанківських фінансових установ в Україні, зокрема з'ясувати стан, тенденції, головні детермінанти їх поширення в Україні, надати характеристику особі злочинця та жертві злочинного посягання; по-третє, розглянути головні напрями запобігання окремим видам злочинів у сфері діяльності небанківських фінансових установ в Україні; по-четверте, сформулювати пропозиції щодо забезпечення безпеки на ринку небанківських фінансових послуг в Україні.

Як зазначено у Концепції розвитку кримінологічної науки в Україні на початку XXI століття, головним завданням, яке стосується всіх наукових розробок у галузі кримінології, має стати зміцнення їх зв'язку з практичною діяльністю з метою захисту інтересів, законних прав і свобод людини і громадянина, надання такій діяльності більшої наукової обґрунтованості, надійних засобів удосконалення.

Не беручи під сумнів традиційні уявлення про предмет кримінології, пріоритети у цій роботі визначено, відповідно до власного бачення автором наукових проблем. Враховано побажання правоохоронців щодо актуальності викладення тих чи інших прикладних аспектів.

Одержані автором висновки ґрунтуються на результатах багаторічного вивчення слідчої та судової практики. Емпіричну базу дослідження становлять: дані, отримані унаслідок вивчення та аналізу 156 кримінальних справ та кримінальних проваджень про діяльність небанківських фінансових установ (у тому числі порушених за матеріалами щодо злочинних організацій, діяльність яких пов'язана з відомими фінансовими структурами (113 кримінальних проваджень); дані анкетування 336 працівників оперативних підрозділів МВС України, слідчих органів внутрішніх справ та працівників прокуратури, 380 осіб, що вчинили злочини у сфері діяльності небанківських фінансових установ та 1120 — жертв злочинного посягання. У дослідженні також використано статистичну звітність МВС України та Державної судової адміністрації України за 2008-2013 рр., оперативно-розшукову практику, а також матеріали, зібрані в органах прокуратури та Нацкомфінпослуг України.

Запобігання злочинам обумовлене практичними потребами захисту прав і свобод громадян, подальшого реформування системи влади, розробки нової політики, стратегії і тактики запобігання сучасним кримінальним загрозам та негативним соціальним реаліям, що відповідає життєво важливим інтересам та прагненням народу України. Адже сьогодні уся сукупність процесів політичних, економічних та соціальних перетворень у нашій державі сфокусована на необхідності розв'язання єдиного комплексного завдання — забезпечення її національної безпеки.

Вирішальне значення, з точки зору виконання цього комплексного завдання, має недопущення неконтрольованого зростання фінансової злочинності, негативних змін в її структурі та формування відповідних тенденцій. Лише наукова методологія комплексного системного дослідження проблем запобігання злочинам у сфері діяльності небанківських фінансових установ може надати необхідні знання про ці явища і забезпечити широке впровадження отриманих результатів у практичну діяльність.

Щиру вдячність висловлюємо рецензентам монографії професорам — Литвинову Олексію Миколайовичу та Осадчому Володимирі Івановичу за їх слушні поради та рекомендації, що допомогли покращити зміст рецензованої праці.

Особливу подяку автор висловлює своїм колегам, кафедрам і науковцям Національної академії внутрішніх справ за вимогливість і прихильність при розгляді цієї роботи, а також практичним працівникам системи МВС України, органів прокуратури за надані матеріали, консультації, підтримку й допомогу в підготовці монографії.